

PARADIGME U SUKOBU

DALEKOSEŽNI PRIJEPOR OKO SAMOANSKIH ISTRAŽIVANJA
MARGARET MEAD I NJEGOVO ZNAČENJE ZA ZNANOSTI O ČOVJEKU

U rujnu 1983. godine, Victor Turner, daroviti britanski socijalni antropolog, koji je postao profesor antropologije na Sveučilištu u Virginiji, objavio je povijesni ogled pod naslovom »Tijelo, mozak i kultura«. Kažem »povijesni« zato što je to bio posljednji ogled Victora Turnera, te zato što je u njemu, oslanjajući se na istraživanja evolucijskog neuroznanstvenika Paula MacLeana, Turner temeljito ispitao glavnu tezu da se njega i druge antropologe dvadesetog stoljeća »podučavalo svetom štovanju« pretpostavke da je »svo ljudsko ponašanje rezultat društvenog uvjetovanja«.

Ranije iste godine, *Harvard University Press* objavio je moju knjigu u kojoj sam izložio opovrgavanje dugo priznatog navodnog dokaza iste te pretpostavke u knjizi Margaret Mead iz 1928. godine, *Sazrijevanje na Samoi*. U svojoj sam knjizi, citirajući istraživanja MacLeana i drugih, predložio da antropologija i sve znanosti o čovjeku usvoje interakcionističku paradigmu u kojoj bi i biologija i kultura bile uzete u obzir. Otada se vrijednosti te nove paradigme sve više prepoznaju, te postoje jasne naznake da u znanostima o čovjeku dolazi do smjene paradigmi.

Prema marksističkoj doktrini »društvena je egzistencija« ono što određuje »ljudsku svijest«, a boljševici sovjetske Rusije gorljivo su vjerovali da će se ljudska priroda pod komunizmom radikalno i trajno promijeniti. Američki promatrači koji su posjetili Rusiju ranih 1930-ih tvrdili su da se to već

počelo zbivati: »mentalna higijena«, govorilo se, »inherentna je društvenoj organizaciji«.

A sada smo svjedočili slomu komunizma i čuli Gorbačova kako priznaje cijelom svijetu da je povijesno iskustvo omogućilo ruskom narodu »decidirano« reći da je »komunistički model propao«. Kao što je i morao propasti, rekao bih, među ostalim i zbog pogrešne pretpostavke o ljudskoj prirodi na kojoj se temeljio.

Mi živimo u revolucionarnim vremenima, i to naročito za one koje zanima znanstveno razumijevanje ljudske prirode.

Tragom pretpostavke da je »svo ljudsko ponašanje rezultat društvenog uvjetovanja« može se ići u prošlost sve do istaknutog britanskog filozofa Johna Lockea. Bilo je to u ogledu napisanom oko 1600. godine, puno prije nego što je postojalo ikakvo razumijevanje evolucije i mozga, kad je John Locke, tada u svojim kasnim dvadesetima, prvi put izložio posve neevolucijsku doktrinu da se ljudi rađaju kao *tabula rasa*, »prazne ploče sposobne primati sve vrste upisa, ali ni jedan nije u njih utisnut prirodno«.

Upravo je ta doktrina, kao što potvrđuje Marvin Harris, početkom dvadesetog stoljeća postala temeljnom pretpostavkom utemeljitelja kulturne i socijalne antropologije, te je vrlo široko prihvaćena od učenih ljudi toga vremena.

Godine 1915. najbolji student Franza Boasa, Alfred Kroeber, objavio je u časopisu *American Anthropologist*, nastojeći postaviti kulturu kao stvar *sui generis*, da se »nasljeđivanju ne može priznati da je igralo ikakvu ulogu u povijesti«.

Upravo je radi empirijske provjere te pretpostavke središnom 1925. godine profesor Franz Boas sa Sveučilišta Columbia poslao svoju dvadesettrogodišnju studenticu Margaret Mead na samoansko otočje da bi izradila »studiju nasljeđivanja i okoliša temeljenu na istraživanju fenomena adolescencije među primitivnim i civiliziranim narodima«.

Zamisao je bila ta da ako bi se pronašao primjer koji bi bio iznimka za pretpostavljeni univerzalni fenomen, to jest za turbulentnost adolescencije, onda bi se time dokazalo da je predmetni fenomen u potpunosti posljedica kulturnih sila.

Margaret Mead stigla je na otok Ta'ū, gdje je trebala provesti istraživanja, 9. studenoga 1925. godine, a napustila ga je sredinom travnja 1926., provevši ukupno ne više od oko dvanaest tjedana posvećenih stvarnom istraživanju Boasovog problema.

Godine 1928. u *Sazrijevanju na Samoi*, koje je postalo najvećom antropološkom uspješnicom svih vremena, Meadova je zaključila, u potpunom skladu s lokovskom doktrinom, da »ne možemo dati nikakvo drugo objašnjenje« za »disturbacije« adolescencije, osim onih u terminima »društvene okoline«, koja, kako je ustvrdila, oblikuje »jedinku unutar njezinih granica« na »apsolutni« način. »Ljudska je priroda«, izjavila je, »najsiroviji i najmanje diferencirani od svih sirovih materijala«.

Te su lokovske izjave bile sasvim u skladu s duhom toga vremena. Godine 1930., krajnje environmentalistički zaključak Meadove, koji je bio bespogovorno prihvaćen od Franza Boasa, vodeće ličnosti američke antropologije, uvršten je u *Enciklopediju društvenih znanosti*, a sâm je Boas, u istoj toj *Enciklopediji*, raspravljajući o ljudskoj osobnosti, proglasio »genski element« »potpuno irelevantnim u usporedbi s moćnim utjecajem okoline«.

Do sredine 1930-ih, s gotovo univerzalnim povjerenjem u samoanska istraživanja Meadove, ideja da je »svo ljudsko ponašanje rezultat društvenog uvjetovanja«, koja je u osnovi izvedena od Lockeja, postala je izrazito prevladavajućom u antropologiji, kao i u drugim društvenim znanostima.

Da je zaključak Meadove iz 1928. bio korektan, bio bi to najvažniji zaključak antropologije dvadesetog stoljeća. Sada se zna da je zaključak Meadove, koji je dugo vremena

bio utjecajan, posve pogrešan. Godine 1983. uspjelo mi je potanko pokazati da relevantni etnografski dokazi definitivno ne podupiru krajnji zaključak Meadove. A otada je bilo još i važnijih zbivanja.

Dugo je predstavljalo veliki misterij to što prikaz samoanskog seksualnog ponašanja, na kojemu počiva zaključak Meadove iz 1928., temeljito proturječi izvješćima svih drugih etnografa.

Taj je misterij riješen 1987. godine kada je Fa'apua'a Fa'amu, koja je u *Sazrijevanju na Samoi* navedena kao jedna od njezinih glavnih kazivačica, istupila i priznala da su u ožujku 1926., u šali, ona i njezina prijateljica Fofoa bile potpuno obmanule Margaret Mead, rekavši joj, dok ih je ispitala, antitezu istine o samoanskom seksualnom ponašanju i vrijednostima.

Na Samoi je zbijanje takvih šala, koje nazivaju *taufā'ase'e*, uobičajeno. Margaret Mead je bila došla na Samou s preduvjerenjem, koje je preuzela od kolege antropologa na Havajima, da su Samoanci, kao Polinežani, promiskuitetni. U stvari, na Samoi se u to vrijeme žensko djevičanstvo vrlo visoko cijenilo, kao u njihovom sustavu *taupou*, te su imali izuzetno strogu spolnu moralnost. I tako, kad je Meadova iznijela nagađanje da je Fa'apua'a, koja je i sâma bila *taupou* ili ceremonijalna djevica, promiskuitetna, ova i Fofoa počele su, smijuljeći se i uštinuvši jedna drugu, s njom zbijati šalu. One nisu imale pojma, kaže Fa'apua'a, da je Margaret Mead autorica te da će njihove obijesne neistine biti objavljene kao činjenice u silno utjecajnoj knjizi.

Nakon što je Fa'apuino svjedočenje pažljivo provjerio Leulu Felise Va'a s Nacionalnog sveučilišta Samoe, iscrpni prikazi onoga što se odvijalo između Meadove i njezinih samoanskih kazivačica objavljeni su u časopisima *American Anthropologist* i *Visual Anthropology Review*, od kojih su oba publikacije Američkog antropološkog udruženja, a iskaz pod

zakletvom Fa'apue Fa'amu pohranjen je u Američkom antropološkom udruženju u Washingtonu, D. C.

Tu imamo posla s jednim od najspektakularnijih događaja u intelektualnoj povijesti dvadesetog stoljeća. Margaret Mead, sada znamo, sasvim su obmanule njezine samoanske kazivačice, a Meadova je, sa svoje strane, uvjeravajući ostale u »vjerodostojnost« svojega prikaza Samoe, potpuno pogrešno informirala i zavela praktički cijeli antropološki establišment, kao i široki krug inteligencije, uključujući i tako oštroomne skeptike kao što su Bertrand Russell i H. L. Mencken.

Da bi polinezijska šala mogla proizvesti takav učinak u središtima visokog obrazovanja po cijelom zapadnom svijetu duboko je komično. No, iza komedije postoji i surova stvarnost. Sada je očito da su, desetljeće za desetljećem, u bezbrojnim udžbenicima, te u predavaonicama sveučilišta i koledža širom zapadnog svijeta, studenti bili pogrešno informirani o pitanju od fundamentalne ljudske važnosti, od profesora koji su, vjerujući zaključku Meadove iz 1928., i sâmi bili kognitivno zavedeni.

Nikad hihoćuće djetinje laži nisu mogle imati tako dalekosežne posljedice u akademskim krugovima.

Ipak, zbijanje šala s istraživanju sklonim Europljanima već je dugo omiljena aktivnost Polinežana. Kao, na primjer, u kasnom osamnaestom stoljeću, kad je u zapadnoj Polineziji, La Billardière, »prirodni filozof« francuskog prosvjetiteljstva, prionuo zapisivanju tonganskih naziva za brojeve. S tim je opsesivno nastavio sve dok nije dostigao ukupno nevjerovatnih tisuću milijuna milijuna. Tada je priopćio svoje nalaze Akademiji znanosti u Parisu, ne uočivši da su tonganski izrazi koje je ustrajno zapisivao većinom bili samo niz razuzdanih opscenosti.

Koncept paradigme, kako ga upotrebljava Thomas Kuhn u svom klasičnom ogledu iz 1962. godine, *Struktura znanstvenih revolucija*, odnosi se na vladajuću ideju iz koje izrasta

koherentna tradicija istraživanja. To je očito primjenjivo na ideju da je »svo ljudsko ponašanje rezultat društvenog uvjetovanja«, čijem su »svetom štovanju podučavani«, kao što je 1983. primijetio Victor Turner, on i drugi antropolozi dvadesetog stoljeća.

Upravo je ta lokovska paradigma ona koja je, od oko 1983. godine nadalje, u sukobu s potpuno drugačijom interakcionističkom paradigmom u kojoj se uvažavaju i biološke, kao i kulturne varijable.

S razlogom kažem »u sukobu«, jer je dugotrajni prijem oko mojeg, sada već potpuno opravdanog, opovrgavanja razotkrio izuzetan utjecaj koji paradigma može imati na svoje sljedbenike, kao i visoko emocionalni način na koji se novoj paradigmi, koja proturječi jednoj od najsvetije štovanih pretpostavki, aktivno suprotstavljaju i odupiru ti sljedbenici.

U svojoj knjizi *Sebični gen* iz 1976. godine, Richard Dawkins skovao je riječ *mem* koja označava bilo koji element prenošenja ljudske kulture, uključujući ideje i vjerovanja. A godine 1985., u *Tkivu mozga*, Richard Bergland uveo je pojam *mismem* koji označava bilo koju trajnu grešku u povijesti ljudske misli, kao, na primjer, Platonovu pogrešnu zamisao da se sperma stvara u mozgu, mismem koji je anatomskim crtežom, što se sada nalazi u Kraljevskoj knjižnici u Windsoru, ilustrirao Leonardo da Vinci, a koji datira iz 1493. godine, nekih 1840 godina nakon Platonove smrti 347. godine prije naše ere. Neki mismemi, očito, imaju dug rok uporabe.

U svjetlu našeg sadašnjeg znanja očito je da je navodno znanstveni zaključak dr. Mead u *Sazrijevanju na Samoi* u stvari mismem koji se održavao u središtu sustava vjerovanja kulturne antropologije nekih pedeset i pet godina.

A to znači da nam se pruža rijetka i vrijedna prilika za proučavanje onoga što se događa kada mismem, koji je postao sveto štovana dogma akademske discipline, bude odlučno opovrgnut.

Bio sam, naravno, svjestan, radeći na opovrgavanju, kako je teško promijeniti duboko ukorijenjena vjerovanja, no pretpostavio sam, dosta naivno, kako se ispostavilo, da ako izložim dovoljno uvjerljive dokaze, onda će ti dokazi biti kritički razmotreni i, ako su bez grešaka, racionalno prihvaćeni.

Stoga sam utvrđene činjenice podvrgnuo najstrožoj kontroli, te sam poduzeo posebno putovanje na Samou radi njihove provjere od samoanskih stručnjaka.

Godine 1983., ubrzo nakon objave, jedan profesor antropologije sa Sveučilišta u Kaliforniji pisao mi je ovako: »vaši argumenti ,pate' od lucidnosti i izuzetne snage, tako da je moguće samo prihvatiti ih, ili zamutiti stvari na ovaj ili onaj način«.

A tu je tešku dilemu još više pojačala okolnost što je jedan dovitljivi novinar, bez ikakvog upozorenja, naručivši unaprijed jedan primjerak knjige od *Harvard University Pressa*, javno obznanio moju tezu ne samo antropolozima nego i cijelom svijetu, 31. siječnja 1983., u članku na naslovnici *New York Timesa*. Ubrzo se vijest našla na naslovnicama novina širom svijeta te časopisa kao što su *Time*, *Discover* i *Life*.

U jedom od svojih ogleđa, Francis Bacon opisuje kako je Edip, nakon što je ubio Sfingu, njezino mrtvo tijelo stavio na magarca i trijumfalno ga unio u Tebu. Bio je to, komentira Bacon, »prikladan« završetak, jer »nema ništa tako suptilno i zamršeno što ne bi, kad se jednom do kraja shvati i objavi svijetu, mogao ponijeti svaki glupan«.

Ono što se dogodilo 1983. godine bilo je to da je tijelo još jedne Sfinge unijeto unutar gradskih zidina te je otmjena šutnja o intrinzično dvojbenoj antropološkoj pretpostavci prekinuta jednom zauvijek.

Ian Jarvie, vodeći filozof društvenih znanosti, ustvrdio je da kulturni antropolozi čine pleme »koje na okupu drži kult«. Taj kult je kult kulture. Tako je Alfred Kroeber, u članku u

časopisu *American Mercury*, 1928. godine, objavio da »važna stvar u vezi s antropologijom nije znanost nego stav uma«.

A taj stav uma u prvom redu uključuje prihvaćanje pretpostavke da je je »svo ljudsko ponašanje rezultat društvenog uvjetovanja«, pretpostavke za koju je Meadova vjerovala da ju je trijumfalno potvrdila u *Sazrijevanju na Samoi*.

I tako, kad se Margaret Mead 1929. godine vratila s Nove Gvineje u New York, počašćena je sudjelovanjem na simpoziju zajedno sa slavnim ličnostima poput Havelocka Ellisa, Bertranda Russella i J. B. Watsona, većina kojih je bila starija od njezinog oca.

Od tog početka iz snova kasnih 1920-ih, Margaret Mead, koja je sasvim sigurno bila izuzetno ljudsko biće, postala je, prema riječima njene biografinje Jane Howard, »nesumnjivo najviše javno slavljeni znanstvenik u Americi«.

Slava je, prema Rilkeovim riječima, »samo zbroj pogrešnih shvaćanja« koja se nakupljaju oko nekog imena. Postoji, međutim, kao što je T. H. Huxley jednom primijetio, »sklonost k idolopoklonstvu u ljudskom mozgu«, te je Margaret Mead tako postala, kao što je opisala Howard, »američkom ikonom«.

U letku Američkog muzeja povijesti prirode, o njoj se govorilo kao o »majci *cijelog* čovječanstva«. A dok sam bio u Americi 1987. godine, naišao sam na slučaj da se u *The Chicago Tribuneu* spominjala kao »Majka Zemlja kozmosa«.

Tako se nju, tijekom posljednjih desetljeća života, počelo smatrati sveznajućim, čudotvornim matrijarhom.

U 1960-ima Amerikom je kružio jedan od viceva u kojem se govorilo o dr. Mead koja naziva proročište u Delfiju i obraća se staroj proročici riječima: »Halo, postoji li nešto što biste željeli znati?«

Do 1970-ih je postala, prema riječima jednog profesora antropologije sa Sveučilišta u Kaliforniji, »Majka Boginja Američke Antropologije«.

A onda je, 1983. godine, bez upozorenja i pred očima sviju, midovsko sanjarenje o Samoi naglo prekinuto. Za američke antropologe bio je to, kako ga je nazvao Theodore Schwartz, »seizmički događaj«, a, promatrajući srušeno zdanje, nelagoda onih čija su vjerovanja tako grubo uzdrmana brzo se pretvorila u bijes protiv antipodnog antikrista koji je oskvrnuo njihov *sanctum sanctorum*. I odmah se, kao što je zabilježila Harriot Jardine iz Denverskog muzeja povijesti prirode, našlo mnogo onih koji su se »doimali spremnima rastrgati Freemana ud po ud«.

U to vrijeme moje komadanje mora da je predstavljalo vrlo zahvalan plemenski projekt, no, kao što su oni koji su u to bili uključeni trebali uvidjeti, srdžba je vjetar koji gasi svjetiljku uma, te su događaji koji su uslijedili, promatrani u svjetlu onoga što sada znamo o samoanskim istraživanjima Meadove, postali urnebesno komični i, tužno je reći, dokaz da je kulturna antropologija, onakva kakvom se bave neki profesionalni antropolozi, predznanstvena ideologija u kojoj sveto štovana doktrina prevladava nad empirijskom stvarnošću.

Jane Howard, biografkinja Meadove, izvješćuje da je ona, na jednoj konferenciji antropologa, rekla: »Mi smo obitelj i nećemo se razlikovati u mišljenju pred strancima.«

Što onda uopće činiti s opovrgavanjem koje dolazi iz antropološke obitelji?

Ono nije moglo biti – kao što vrijednosti znanosti zahtijevaju – prihvaćeno, pa čak ni uzeto ozbiljno, jer bi to značilo priznati da je pleme, više od pedeset godina, obožavalo mismem.

I tako, bijesni zbog onoga što se dogodilo, neki su se američki antropolozi okrenuli retoričkoj obnovi mistične aure njihove totemske majke i javnog ugleda njezinog dugo hvaljenog *magnum opusa*, čineći istodobno sve moguće ne bi li me obezvrijedili.

Taj je nasrtaj, koji je započeo u veljači 1983. godine, a nastavio se mjesecima, bio izravno *ad hominem*. Kao što je zapazio lord Devlin, sudac britanskog Prizivnog suda: »Obezvrijediti bez dokaza znači okaljati«, a očiti cilj tog *ad hominem* nasrtaja bio je okaljati me odvratnim neistinama kako bi se uništila vjerodostojnost mojeg uznemirujućeg opovrgavanja.

Svatko tko ozbiljno preispituje izjave majke-boginje očito je nezdrava uma. Tako se za mene govorilo da sam »lud«, da me »pokreće nakupljena zloba«; da »izbacujem samo ispljuvke«; da sam pokušao podmititi samoanske akademike i – najmaštovitije od svega – da sam »misionarku napao sjekirom«.

Isprva je te izljeve zlovolje bilo malo teže podnositi. U potpunosti sam, međutim, shvatio da, premda me to trebalo zastrašiti i uznemiriti, oni koji su posezali za takvim ekscesima nisu zapravo imali nikakve konkretne argumente kojima bi odgovorili na moje opovrgavanje. Stoga sam ubrzo počeo smatrati djetinjim i komičnim što takvoj *ad hominem* taktici pribjegavaju ni manje ni više nego doktori znanosti, u nečemu što je već nazvano najvećim prijemom u povijesti antropologije.

Godine 1983., sjećate se, Australija je osvojila *America's Cup*.^{*} Nedugo nakon te veličanstvene pobjede dobio sam obavijest od uglednog harvardskog profesora, koja je glasila: »Ovdje se priča da bi, s obzirom na Freemana i poraz u Američkom kupu, što se sve zbilo u manje od godinu dana, možda trebalo početi pažljivije provjeravati posjetitelje iz Australije.«

To me, u jeku nasrtaja koje sam upravo opisao, sjajno zabavilo, te sam u listopadu 1983. završio pismo jednoj srditoj

* *America's Cup* najprestižnija je svjetska jedriličarska regata koju su od njezinog početka, 1852., pa sve do 1983. godine, osvajale samo američke posade – op. prev.

članici Američkog antropološkog udruženja, koja me u podujem rukopisu izgrdila uzduž i poprijeko, sljedećim riječima:

Usput, rekli su mi da je američku jahtu *Liberty*, koju je tako uvjerljivo nadmašila *Australia II*, projektirao kulturni determinist. Ne mislim, međutim, da bi to mogla biti istina, jer, premda je *Liberty* na trenutke sličila olupini, u stvari uopće nije bila tako loša.

Uz najbolje želje – da upotrijebim izbor epiteta iz Vašeg rukopisa – od Vašeg jednostavnog, ispraznog, čudnog, budalastog, slabog, dvoličnog, varljivog, prividnog, manjkavog, površnog, neiskrenog, aljkavog, neprofesionalnog, naivnog, apsurdnog, bezočnog, izvrđavajućeg i smiješnog kolege.

Derek Freeman

Bilo je to pismo na koje ona nikad nije odgovorila, premda je poslije toga doista manje sudjelovala u strahotama plemenske reakcije na moje opovrgavanje.

Te su strahote dostigle vrhunac u Chicagu, u studenome 1983. godine, kada je, za vrijeme 82-og godišnjeg susreta Američkog antropološkog udruženja, održana posebna sesija posvećena evaluaciji mog opovrgavanja, kojoj je prisustvovalo tisuću ili više sudionika.

Sesija je započela uobičajeno, no kad se krenulo s raspravom, ona se izrodila u delirij kleveta. Jedan je svjedok to opisao kao »neku vrst grotesknog grupnog ludila«; drugi mi je pisao: »Osjećao sam se kao da sam u sobi s ... ljudima spremnim za linč«.

A na godišnjem radnom sastanku Američkog antropološkog udruženja, kasnije istog dana, pokrenuto je pitanje prikazivanja mog opovrgavanja kao »neznanstvenog«, zatim stavljeno na glasovanje i prihvaćeno.

Upravo je to događaj na koji želim posebno usmjeriti pozornost zato što omogućuje razumijevanje onoga što ću, slijedeći Kroebera, nazvati »antropološkim stavom uma«.

Osim što su kulturni deterministi, većina kulturnih antropologa također pristaje uz srodnu doktrinu poznatu kao kulturni relativizam. Prema toj doktrini, svo je znanje ovisno o kulturi u kojoj je generirano, a to se odnosi čak i na istinu. To ću nazvati plemenskom teorijom istine.

Upravo iz tog relativističkog antropološkog stava izrasta duboko neznanstvena ideja da se znanstveni status propozicija može urediti dizanjem ruku na plemenskom okupljanju.

U logici je to poznato kao *consensus gentium* zabluda. Ta je zabluda u središtu reakcije Američkog antropološkog društva na moje opovrgavanje, reakcije koja je također, primijetio bih, istaknuti primjer onoga što je Irving Janis nazvao »grupnom zaslijepljenošću«. Komentirajući tu reakciju Sir Karl Popper napisao mi je sljedeće:

Mnogi sociolozi, a skoro svi sociolozi znanosti, vjeruju u relativističku teoriju istine. To jest, istina je ono što stručnjaci vjeruju, ili što većina sudionika u kulturi vjeruje. Imajući takvo gledište, većina Vaših oponenta ne može dopustiti da ste u pravu. Kako biste mogli biti, kad svi njihovi kolege misle onako kako misle? U stvari, oni mogu *dokazati* da ste Vi pogriješili jednostavno glasujući na sastanku stručnjaka. To je očito riješilo stvar. A Vaše činjenice? One ne znače ništa ako ih dovoljno mnogo stručnjaka ignorira, ili iskrivljuje, ili pogrešno interpretira.

To je sažeti prikaz onoga što se uistinu i zbilo, i sada je jasno da su frenetične reakcije iz studenoga 1983. bile očajničke geste poricanja u jalovom nastojanju da se mene i moje uznemirujuće opovrgavanje izгна iz plemenske svijesti.

U tome fanatici o kojima govorim očito nisu uspjeli, jer s objavom autentičnog svjedočenja o tome kako su Margaret Mead obmanule njezine samoanske kazivačice, u časopisu *American Anthropologist* i drugdje, prijepor oko mojeg opovrgavanja zapravo je završen, i sada ima naznaka da bi potezi iz 1983. godine, koji su toliko narušili znanstveni ugled Američkog antropološkog udruženja, mogli biti opozvani.

Kao što je Darwin jednom primijetio: »Ustrajnost sve rješava«, i doista je točno da će s ustrajnošću istina izići na vidjelo.

Preostaje, međutim, uznemirujući fenomen utjecaja paradigme, to jest načina na koji vjerovanje potiče mnoge pojedince da čvrsto pristaju uz paradigmu koja se pokazala potpuno neprikladnom, te da pokušaju, kao što je to bilo u slučaju jednog pristalice Meadove, obraniti sveto štovanu doktrinu očitim izmišljanjem »dokaza«.

Garret Hardin opisao je vjerovanja kao »tiho ugrađena u psihi, i to tako čvrsto da njihovo preispitivanje postaje doslovce nezamislivo«.

A Paul MacLean, čiji je *magnum opus*, *Trojedni mozak u evoluciji*, objavljen 1990. godine, mišljenja je da je naš primitivni limbički mozak onaj koji »pribavlja osjećaj uvjerenja i vjerovanja koji vežemo uz naše ideje, bile one istinite ili lažne«.

Ta filogenetski dana sklonost k vjerovanju, koja se tako jasno očituje u religiji i politici, jest nešto, i to je važno uočiti, čemu su znanstvenici i učenici ljudi također skloni, i što ih redovito vodi u pogrešne predodžbe i zablude.

Naime, premda je istina neovisna o vjerovanju, jer bilo što u što se vjeruje može biti lažno, vjerovanje nije neovisno o istini, jer ono u što se vjeruje može biti ili istinito, ili lažno, a kad je lažno, svejedno se čvrsto vjeruje da je istinito.

Mi ljudi smo, dakle, s obzirom na našu evolucijsku povijest, nesavršene, o jeziku ovisne životinje, naročito sklone oblikovanju pogrešnih predodžbi. Ili, kao što je to izrekao Alexander Pope u svom ogledu iz 1734. godine: »Jedini prosuditelj istine, u beskrajnu zabluđu bačen.«

Sada znamo da je zaključak Meadove iz 1928. godine bio zablude.

Postoji li, dakle, 1991. godine, bilo kakvo znanstveno opravdanje za pristajanje, što mnogi još uvijek čine, uz

lokovsku doktrinu da je »svo ljudsko ponašanje rezultat društvenog uvjetovanja«?

Godine koje su prošle otkad su Boas, Meadova i drugi obznanili tu doktrinu kasnih 1920-ih, svjedočile su procvatu evolucijskih disciplina poput etologije, primatologije i molekularne biologije, a »činjenica evolucije« za to je vrijeme postala, po riječima Stephena Jaya Goulda »čvrsta kao bilo koja znanstvena tvrdnja«.

»Čovjekovo podrijetlo i njegova povijest«, pisao je Darwin na kraju *Postanka vrsta*, »bit će osvijetljeni«, a 1863. godine, u svojoj knjizi Čovjekovo mjesto u prirodi, T. H. Huxley pokazao je da se »nikakva apsolutna strukturna linija razgraničenja ... ne može povući između životinjskog svijeta i nas«.

Znanstvena istraživanja tijekom godina od objave Huxleyjevog Čovjekovog mjesta u prirodi nepobitno su ustanovila činjenicu evolucije, kao i činjenicu da smo mi ljudi uistinu dio prirodnog poretka.

A budući da je tako, upravo iz tog ključnog uvida mora otpočeti svo naše razmišljanje o ljudskim problemima. Nastojeći riješiti ih, naši umovi moraju biti usredotočeni na evoluciju.

Taj je uvid silno osnažen usponom molekularne biologije nakon otkrića strukture DNK Cricka i Watsona 1953. godine.

Desetak godina poslije tog otkrića, molekularna genetika počela je uviđati da kemikalije od kojih se sastoje biljke i životinje mogu predstavljati »satove« za mjerenje genskih distanci i za datiranje vremena evolucijske divergencije. Sada vrlo uspješni *Journal of Molecular Evolution* počeo je izlaziti 1971. godine.

Glavna metoda mjerenja promjena u strukturi DNK sastoji se u miješanju DNK iz dviju vrsta, te zatim mjerenju za koliko je stupnjeva temperatura tališta hibridne DNK snižena ispod tališta čiste DNK iz jedne vrste.

Sibley i Ahlquist sa Sveučilišta Yale prvi su primijenili tu metodu na taksonomiju ptica, ispitavši ne manje od 1 700 vrsta. Zatim su, 1980-ih godina, primijenili tu, do tada već sasvim provjerenu, metodu na red primata kojemu pripadamo mi ljudi.

Njihovi rezultati pokazuju da se ljudi razlikuju od čimpanza u samo 1,6 % svoje DNK. Preostalih 98,4 % naših gena dijelimo s čimpanzama. Na primjer, naš hemoglobin, bjelanjčevina koja prenosi kisik i koja krvi daje crvenu boju, istovjetan je u svih 287 jedinica.

To znači da smo mi genski bliže povezani s čimpanzama nego što su obični i brezovi zviždaci koji se razlikuju u 2,6 %, a ipak su svrstani u isti rod.

Postoje stoga, ako slijedimo načela kladistike i osnovne taksonomije o genskoj udaljenosti ili vremenu divergencije, čvrste osnove za uključivanje ljudi u isti rod s dvjema postojećim vrstama čimpanza – običnom čimpanzom iz Tanzanije i takozvanom patuljastom čimpanzom iz Zaira* – kao što je to učinio Jared Diamond, profesor fiziologije sa Sveučilišta u Kaliforniji, u svojoj knjizi, objavljenoj ranije ove godine,** *Uspon i pad treće čimpanze*, pod kojom misli na nas.

Molekularna biologija i evolucijska genetika upućuju na to da su se ljudska i čimpanzina evolucijska linija razdvojile tek prije šest do osam milijuna godina, a činjenica da 98,4 % naših gena dijelimo s tim našim evolucijskim rođacima pokazuje da, premda su razlike između ljudi i čimpanza uočljive i znatne, one nisu toliko duboke kako se nekoć mislilo, te su, kao što zaključuje Jane Goodall u nedavno objavljenom prikazu svojih trideset godina istraživanja među čimpanzama Gombea: »sličnosti u mozgu i središnjem živčanom sustavu dovele do pojave sličnih intelektualnih sposobnosti, osjećajnosti i emocija«.

* Zair se danas zove Demokratska Republika Kongo – op. prev.

** Riječ je o godini 1991. – op. prev.

Također se može reći da mi ljudi, poput naših rođaka čimpanza, nismo ni blizu toga da se rađamo kao prazne ploče, nego se rađamo s filogenetski danom prirodom primata, čije sastavnice ostaju s nama tijekom cijeloga života, ispod svih konvencionalnih ponašanja koja usvajamo učenjem od drugih članova društva kojemu pripadamo.

To opažanje već ima duboke posljedice u bihevioralnim znanostima, kao u istraživanjima ponašanja privrženosti i primarnog vezivanja Johna Bowlbyja i drugih. Kao što kaže sâm Bowlby: »kad jednom postuliramo da unutar organizma postoji bihevioralni sustav za privrženost, koji se smatra proizvodom evolucije i čija je biološka funkcija zaštita, tada se mnoge zagonetke koje su zbunjivale proučavatelje ljudskih odnosa pokazuju rješivima«.

Projekt ljudski genom, koji obuhvaća nastojanja stotina znanstvenika širom svijeta da »iščitaju« cijelu zbirku genskih informacija, pohranjenu u dvadeset i tri para ljudskih kromosoma, praćen je ubrzavanjem istraživanja širokog raspona ljudskih stanja, kao što su Huntingtonova koreja, bolest motoričkih neurona i Williamsov sindrom, od kojih su sva povezana s genima, i koja, u različitim stupnjevima, imaju bihevioralne sastavnice. Doista, jedva koji mjesec prođe bez objave o nekoj novoj poveznici.

Također, u sklopu *Minesotske studije odvojeno odgajanih blizanaca* (u kojih se međudjelovanje nasljeđivanja i okoliša može vrlo podrobno proučavati), od njezinog početka na Sveučilištu u Minnesoti 1979. godine, provedeno je istraživanje više od sto skupova takvih jednojajčanih blizanaca.

U izvješću o tom istraživanju, objavljenom u časopisu *Science* u listopadu 1990. godine, Thomas Bouchard i njegovi kolege zaključuju da se »za skoro svaku bihevioralnu značajku koja je do sada istraživana ... pokazuje da je znatan dio varijacije među ljudima povezan s genskom varijacijom«.

U drugom izvješću, objavljenom 1990. godine u publikaciji *Journal of Personality*, Bouchard i McGue zaključuju da »većina bihevioralnih genetičkih istraživanja ličnosti nagovještava da genski čimbenici objašnjavaju približno 50 % varijance«, te da na temelju nedavnih istraživanja, čiji su rezultati objavljeni tijekom 1980-ih i ranih 1990-ih, »postoje sada mnogobrojni i konzistentni dokazi koji podupiru utjecaj genskih čimbenika na osobnost«.

Dokazi, uzeti kao cjelina, jesu, tvrde oni, »premoćni«, i to toliko da »zanimljivo znanstveno pitanje nije više utječu li ili ne genski čimbenici na bihevioralne značajke poput osobnosti, nego kako se okolišni čimbenici kombiniraju i međudjeluju da bi utjecali na bihevioralne razlike među pojedincima«.

O činjenici da su varijable okoliša krucijalne ne može biti sumnje. Profesorica Marian Diamond pokazala je u svojoj nedavno objavljenoj knjizi *Obogaćivanje nasljedstva* da je izloženost bogatijem okolišu, u kojemu je »dopušteno štakorima da interagiraju s igračkama u svojim kavezima, proizvela anatomske promjene u moždanoj kori«.

Dok su Judy Dunn i Robert Plomin, oboje stručnjaci za ljudski razvoj i profesori na Pensilvanijskom državnom sveučilištu, u knjizi objavljenoj 1990. godine pokazali da su razlike u iskustvima, ili u okolišu koji nije zajednički, ono što značajno utječe na razlike između braće, odnosno sestara, odgajanih u istoj obitelji.

Suvremena su istraživanja, dakle, nedvojbeno ustanovila da nasljeđivanje i okoliš međudjeluju da bi modificirali ponašanje u svakom stadiju razvoja, i to, po riječima Roberta Plomina, »u smislu kvantitativne genetike, da genski učinci ovise o okolišu, i obratno«.

To, naravno, znači da krajnje environmentalistički zaključak Meadove iz 1928. godine ne može nikako biti korektan. A to također znači da sve znanosti o čovjeku, ako žele ostati u dodiru sa znanstvenim razumijevanjem, moraju baciti

»prazne ploče« Johna Locke a i Margaret Mead u kantu za smeće ljudskih zabuda, te umjesto toga usvojiti posve interakcionističku paradigmu.

Dana 17. srpnja 1990. godine predsjednik SAD-a proglasio je 1990-e »desetljećem mozga«. U to nas je desetljeće, sasvim prikladno, uvela objava epohalne knjige Paula MacLeana *Trojedni mozak u evoluciji*, 1990. godine. Paul MacLean je pokazao da mozak primata sadrži tri osnovne filogenetski dane formacije: reptilsku, paleomamalijsku i neomamalijsku, koje, i anatomske i biokemijske, odražavaju nasljedno srodstvo s gmazovima, ranim sisavcima i kasnim sisavcima.

Naš je vrlo složeni mozak, drugim riječima, živi palimpsest naše evolucijske povijesti.

Glavna značajka paleomamalijskog mozga jest limbički sustav koji se u prvom redu bavi visceralnim procesima i emocijama. Upravo je u tom filogenetski drevnom dijelu naših mozgova, koji je praktički istovjetan limbičkom sustavu naših primatskih rođaka čimpanza, i koji je evoluirao davno prije pojave kulturnih prilagodbi, naša temeljna ljudska priroda fiziološki programirana.

Ipak, još su važniji prednji režnjevi naših mozgova koje se opisuje kao »neokorteks limbičkog sustava«, a koji su, kako su pokazali Paul MacLean i drugi, sjedište svijesti i najviših ljudskih sposobnosti, kao što su predviđanje, te briga o posljedicama i značenjima događaja, i, najvažnije od svega, ljudska sposobnost donošenja odluka.

Još je 1933. godine, H. S. Jennings, američki mikrobiolog, uočio da je »život neprestani proces odabira jednog smjera djelovanja i odbacivanja drugog«, te da je to primjenjivo na sve životinje, uključujući i jednostanične organizme. A J. Z. Young je u svojem članku o biološkom izboru u *Oksfordskom priručniku o umu* primijetio da »životu kontinuitet osigurava neprekidan niz odabira između skupova mogućnosti«, te da

je »esencijalni element bilo kojeg živog bića da mora donositi takve ponovne odluke«.

Provedba izbora jest, dakle, jedna od ključno važnih, biološki danih sposobnosti pripadnika ljudske vrste, te tako postaje temeljni element u bilo kojoj interakcionističkoj paradigmi. I to je zaključak s kojim su skoro potpuno suglasni, a što znam iz moje prepiske s njima, istaknuti evolucijski biolozi poput E. O. Wilsona i Richarda Dawkinsa.

Kulturni antropolozi odavno tvrde da su razlike između kultura – koje su često jako uočljive – ono što objašnjenje u isključivo kulturnim terminima čini nužnim. U skladu s tim, za kulturu kažu, kao Kroeber, da je *sui generis* i jedinstveno ljudska.

Istraživanja posljednjih godina jasno su pokazala neprikladnost tih determinističkih pretpostavki. John Tyler Bonner, sa Sveučilišta Princeton, u svojoj je knjizi *Evolucija kulture u životinja* dokazao postojanje, u životinjskih vrsta koje nisu *Homo sapiens*, rudimentarnih kulturnih adaptacija temeljenih na ponašanju po izboru.

To se napose odnosi na čimpanze, te očito imamo posla s evolucijskim kontinuitetom.

Noam Chomsky, kao i Kroeber, već dugo tvrdi da su jezik općenito i gramatika posebno rezultat iznenadne mutacije u ljudskoj vrsti. U ključnoj studiji objavljenoj 1990. godine doktorice Greenfield i Savage-Rumbaugh utvrdile su, istražujući mužjaka patuljaste čimpanze zvanog Kanzi, da njegova »sposobnost za gramatička pravila (uključujući i ona arbitrarna) ... pokazuje da je gramatika područje evolucijskog kontinuiteta«.

Kulturne prilagodbe, sada je očito, postaju moguće evolucijskim razvojem onoga što je Ernst Mayr nazvao otvorenim programima ponašanja, koji proizlaze iz postupnog otvaranja genskog programa što dopušta »inkorporaciju osobno stečenih informacija u sve većoj mjeri«.

A u sklopu otvorenog programa ponašanja, vrši se izbor između dvaju ili više odgovora i tako nastaje ono što Bonner naziva »ponašanjem po višestrukom izboru«.

Pojava kulture tijekom evolucije sada se, dakle, smatra »novom nišom koja je nastala eksperimentiranjem životinja s ponašanjem po višestrukom izboru«, i upravo tragom te evolucijske inovacije treba pratiti rast kulturnih prilagodbi u ljudskoj vrsti.

Nadalje, u svjetlu istraživanja iz posljednjih približno pola stoljeća, sada više nema nikakvog misterija u pogledu praiskanskog podrijetla ljudske kulture. Iz prapovijesne arheologije i paleoantropologije znamo da su kulturna postignuća proizvodi ljudske imaginacije i izbora, a tijekom njihovog razvoja možemo pratiti iza obzora pisane povijesti, do vremena kad su naši preci imali kulturu koja je bila tek nešto složenija od one današnjih grupa čimpanza.

No, također možemo biti sigurni, u evolucijskim terminima, da su ti hominidi, od kojih smo mi potekli, posjedovali filogenetski danu prirodu, kao i čimpanze.

Iz toga slijedi da su sve ljudske kulture, prošle i sadašnje, povijesne tvorevine ljudskih populacija, čiji su svi članovi posjedovali, i još uvijek posjeduju, filogenetski danu prirodu primata; te nadalje, da je ta priroda primata, koja je uglavnom programirana u limbičkim sustavima njihovih paleomalijskih mozgova, uvijek prisutna, u svim ljudskim grupama, koegzistirajući s njihovim kulturnim institucijama.

Upravo je ta specifično ljudska situacija ono što objašnjava metež i zbrku ljudske povijesti.

A kad se to jednom shvati, postaje jasno da se kulturne prilagodbe mogu primjereno razumjeti samo pozivajući se na filogenetski danu ljudsku prirodu, iz koje su, vršenjem ljudskih izbora, one potekle.

Također, samo u tom kontekstu mogu se objasniti ljudske univerzalije. Još je 1945. godine C. P. Murdock popisao

i razmotrio »brojne i raznolike elemente« koji su zajednički svim poznatim kulturama. A u važnoj knjizi objavljenoj 1991. godine, pod naslovom *Ljudske univerzalije*, Donald Brown je pokazao da ljudske univerzalije doista postoje, te da su »ljudska biologija i evolucijska psihologija ključ za razumijevanje tih univerzalija«.

Prva međunarodna konferencija o ljudskoj etologiji održana je prije samo četrnaest godina. Otada je ta nova disciplina dosta napredovala, te je profesor Eibl-Eibesfeldt objavio svoju monumentalnu *Ljudsku etologiju*, koju je Robert Provine opisao kao »priručnik o ljudskoj prirodi«.

To ona doista i jest, jer do u najsitnije pojedinosti izlaže enciklopedijski raspon ponašanja koja se mogu naći u vrlo mnogo različitih ljudskih populacija, i koja su, može se opravdano pretpostaviti, specifična za našu vrstu.

To su empirijski podaci koje socijalni i kulturni antropolozi više ne mogu zanemarivati.

Također je očito, iz etoloških dokaza, da nije riječ o svega nekoliko oblika ljudskog ponašanja, specifičnih za našu vrstu, koji prethode konvencijama kulture. Stoga, kao što su primijetili John Tooby i Leda Cosmides: »tvrdnja da kultura objašnjava sve varijacije među ljudima moći će se uzeti ozbiljno kad se nađu izvješća o zaraćenim skupinama žena koje haraju okolnim naseljima uzimajući zarobljene muškarce za supružnike«.

U utjecajnom članku pod naslovom »Utjecaj koncepta kulture na koncept čovjeka«, prvi put objavljenom 1965. godine, Clifford Geertz je ustvrdio: »ne postoji ljudska priroda neovisna o kulturi«. To je zasigurno tako.

Ono što možemo reći sada, 1991. godine, jest da jednako tako »ne postoji kultura neovisna o ljudskoj prirodi«.

Očito je došlo vrijeme, u svim znanostima o čovjeku, za paradigmu koja će prepoznati temeljnu važnost i kulturnog, i biološkog (uključujući i izbor), i njihovog međudjelovanja.

Poučni primjeri studija izrađenih u sklopu interakcionističke paradigme već su se počeli pojavljivati. Tako Michael Stoddart, profesor zoologije na Tasmanijskom sveučilištu, u svojoj knjizi *Mirisni majmun*, koju je objavio *Cambridge University Press* 1990. godine, predstavlja analizu kojom rasvjetljava »biologiju i kulturu ljudskog mirisa«. Profesor Stoddart pokazuje da mirisi tamjana, koji se često upotrebljavaju u kulturnim kontekstima, pobuđuju ljudski um nesvjesno imitirajući steroidne spolne feromone, baš kao što i omiljeni parfemi u sebi sadrže tragove spolnih atraktanata sisavaca. I tako, kao što dokumentira profesor Stoddart, ljudske religijske obrede, u kojima se često upotrebljava tamjan, prati »temeljna i duboko životinjska prijemčivost njihovih obnašatelja, s tim što je ta prijemčivost ukorijenjena u nesvjesnome«.

S uvidom da su sve ljudske kulture nastale primjenom ljudske imaginacije i izbora, naša biološki dana sposobnost donošenja odluka postaje od golemog ljudskog značenja. Doista, postoje osnove za preimenovanje naše vrste u *Homo elegans*, birajući primat.

Kao što su pokazala istraživanja Benjamina Libeta, svjesni izbor može ili ostvariti, ili osujetiti namjere koje nastaju nesvjesno, a to znači da smo mi, po sâmoj svojoj prirodi, neizbježno, etične životinje, jer u prednjim režnjevima naših mozgova imamo mehanizam za ili dobro, ili zlo. Nadalje, upravo je naša filogenetski dana sposobnost vršenja izbora ono što ljudsku povijest čini uglavnom nepredvidivom, premda je izbor visoko determinativan.

Sposobnost donošenja odluka jest, dakle, kao što je Kierkegaard jednom primijetio, »najstrahovitija stvar« koja je dana nama ljudima. Ona je strahovita, u kjerkegorovskim terminima, u tome što nam daje moć imitacije bilo boga bilo vraga, pa čak i da nadmašimo svakoga od njih. Dok čimpanza, prema riječima Jane Goodall, »niti je sposobna vinuti se do jednakih visina, niti potonuti do jednakih bezdana«.

Upravo se, dakle, u terminima i naše prirode primata i naše filogenetski dane sposobnosti donošenja odluka mora promatrati ljudska povijest, a kad se jednom uvidi da su sve kulture nastale vršenjem ljudskih izbora, one su očito otvorene za kritičko vrednovanje, što znači kraj kulturnog relativizma. To je ono što je na umu imao Lionel Trilling kad je pisao o »reziduumu ljudskih osobina izvan dosega kulturne kontrole« koji »služi tome da i sâmu kulturu podvrgne kritici i spriječi je da postane apsolutna«.

U proglasu koji je objavio kad mu je bilo osamdeset godina, Franz Boas naveo je kao glavni cilj antropologije – prepoznavanje i slamanje okova kojima nas sputava tradicija. S time se svesrdno slažem. Može se još reći da je to nešto što svaki dobro obaviješteni pojedinac može postići sâm.

A također je očito, kao što je primijetio J. Z. Young, da bi se za demokratske društvene sustave koji dopuštaju slobodu izbora »moglo pokazati da su u prednosti ispred onih u kojima se izbor ograničava konvencijom ili prisilom«.

Za života većine čitatelja došlo je do povijesne smjene paradigmi u znanostima o Zemlji. To se zbilo sredinom 1960-ih, s prijelazom s »fiksizma« na »tektoniku ploča«. Niles Eldredge je zabilježio kako se na dodiplomskim kolegijima na Sveučilištu Columbia u ranim 1960-ima govorilo da je tektonika ploča besmislica, da bi u vrijeme kad je upisao diplomski studij, to postala »nova istina«.

Prigovor onih koji su se nepopustljivo odupirali tektonici ploča bio je taj da će morati zaboraviti sve što su bili naučili, te početi sve ispočetka.

To je uistinu tako kad dođe do smjene paradigmi u ljudskom razumijevanju, i to će se opet morati dogoditi kad znanosti o čovjeku napuste lokovsku pretpostavku da je svo ljudsko ponašanje rezultat društvenog uvjetovanja, u korist evolucijski utemeljene interakcionističke paradigme. Bit će puno toga za naučiti.

Kao što sam već primijetio, i kao što je očito iz popisa ključnih referenci, koji sam pripremio za one koje bi to moglo zanimati, postoje jasne naznake da je smjena paradigmi upravo u tijeku u bihevioralnim znanostima i znanostima o čovjeku. Kad će ona završiti, pokazat će vrijeme.

Kao što je Max Planck jednom primijetio, nova znanstvena shvaćanja ne trijumfiraju tako da uvjere svoje protivnike, nego tako što ti protivnici s vremenom preminu i novi naraštaj zauzme njihovo mjesto.

Na temelju pisama koje dobivam od mladih antropologa imam veliku vjeru u budućnost, i samo se nadam da ću poživjeti dovoljno dugo da svjedočim revoluciji u antropologiji, jednako radikalnoj kao što je bila ona u znanostima o Zemlji.

Tome se uistinu možemo racionalno nadati, jer, po riječima Bertolta Brechta, »istina nije dijete autoriteta nego dijete vremena« koje je, poput Šive, i rušitelj i stvaratelj.

Dopustite mi stoga završiti riječima koje se temelje na zaključnoj rečenici iz nedavno objavljene knjige Stephena Jaya Goulda, *Čudesni život*. Mi smo ljudi, očito, potomci evolucije i moramo prokrčiti vlastite puteve u ovom najraznolikijem i najzanimljivijem od svih zamislivih svemira, koji nam, premda ravnodušan za naše patnje, ipak nudi blagodat koju ne daje ni jednoj drugoj vrsti – uspjeti ili propasti na vlastito izabrani način.

Stoga je na svima nama, ako tako izaberemo, da to učinimo na razborit način.

This text is taken from *Diltheyev San: Ogledi O Ljudskoj Prirodi I Kulturi*,
by Derek Freeman, translated by Armano Srblijinović, published 2016 by Jesenski i Turk,
Zagreb, Croatia, and ANU Press, The Australian National University, Canberra, Australia.